

Jette Kofoed og Dorte Kousholt

Etiske fordringer og multiple temporaliteter

Forord

Vi besluttede at lave et temanummer om etik, fordi vi savnede refleksioner over etiske dimensioner i de mange forskellige dele af forskningsprocessen. Vi manglede kvalificeret modspil til at raffinere forståelser af ikke bare *at*, men *på hvilke måder* etik er andet og mere end informeret samtykke og tilsagn fra Datatilsynet. Så vi tog udgangspunkt i, at etik er en del af alle faser af forskningsprocessen, ikke alene de dele, hvor vi er i nærkontakt med forskellige empiriske felter og de dele, som særligt kræver metodisk refleksion. Valg af teori, kundskabsambition, analysestrategier og behandling af empirisk materiale rummer også etiske dimensioner og har etiske effekter. Alligevel har disse valgs etiske intenderede og uintenderede effekter en tendens til at glide i baggrunden, når vi er i gang med teoriarbejdet og analyserne. Så hvilke spørgsmål kan hjælpe os på vej, og hvilke fordringer kan guide os i processen?

Etiske fordringer og temporalitet

Hvis vi – med den franske filosof Gilles Deleuze i hånden – anerkender, at videnskabelse ikke er en isoleret proces, men snarere er effekter af mange kræfter, der arbejder sammen (Deleuze 1968/1994), så kan vi forstå etik som en af de kræfter, der deltager i skabelsen af vi-

den. Etiske refleksioner føder ind i, affødes af, væver sig sammen med, intensiverer og har effekter i alle dele af forskningsprocessen. Etik kunne vi forstå som en kraft, der øver indflydelse på den viden, der skabes på tværs af faserne i forskningsprocessen. En sådan opmærksomhed på faser aktualiserer temporalitet som et særligt vigtigt aspekt i relation til etik. Forstår vi forskningsprocesser som noget, der lever i lineær tid, fra projektstart i en bestemt måned, til projektafslutning et antal måneder eller år senere, så opdeler vi ofte denne tid i faser: En afklaringsfase, en fase hvor vi udvikler undersøgelsesdesign, en dataproduktionsfase, en analysefase etc. ud fra den antagelse, at det ikke er det samme, der er på spil i alle faser. Hvis vi samtidig forstår forskningsprocesser som levet forskerliv, så erfares dette imidlertid sjældent i et 1:1 forhold til lineær tid. Første fase kan gå alt for hurtigt, dataproduktionsfasen kan tage evigheder eller netop ikke. Bedriver man empirisk forskning, kan man ikke bede feltet stoppe op. Også selvom man som forsker og deltager i en afgrænset feltarbejdsperiode kunne have trang til netop at få feltet til at stoppe, og vente på at man har forstået og begrebet, hvad der foregår. Analysefasen kan være

træg eller springende, den fase hvor vi samler tråde og skriver sammen kan være alt for kort og samtidig føles som om den trækker tråde tilbage til projektets spæde start. Lige sådan med forskningsprocessen øvrige faser, som sjældent erfares som klart afgrænsede, men snarere som viklet ind i hinanden.

På den måde erfares temporalitet ikke entydigt, og man kan som forsker have trang til at stoppe processen eller feltet, mens man andre gange kunne have gavn af at accelerere eller slowmotionere analysebevægelserne i andre faser. Det, man tænker er afsluttet, kan åbne sig igen. Har man fx håndteret en kompliceret sag, mens man stod i interviewsituationen, kan problemstillingen imidlertid åbne sig på ny i analysefasen – når man fx ændrer opfattelse af, hvad der var rimeligt, når man ikke længere står i felten, men er i gang med analysen og ser nye aspekter af en kompliceret sag. Eller sansningerne af feltet kan få nye toner, når man tilføjer analytiske greb. Snarere end en klar faseopdeling kan man få indtryk af kollaps af faser. Vi argumenterer ikke for en skarpere og klarere faseopdeling, men for at forskningsprocesser består både af en lineær tid, der med fordel kan tælles og faseopdeles og af andre temporalitetsformer end den lineære. Der er så at sige tale om flere temporaliteter, der med et udtryk lånt fra Malou Juelskjær, bedst kan beskrives som 'tyk tid'. 'Tyk tid' henviser til de multiple temporaliteter, der lever og erfares samtidigt og forskudt. Det går langsomt og hurtigt, det går smertefuldt og smertefrit, det gør så meget, men det er sjældent overensstemmende alene med kalendertid. I denne 'tykke tid' tager forskeren ofte løbende stilling til en lang række af etiske udfordringer, som både er adskilt og filtret ind i hinanden. Med temporalitet henviser vi altså til, at der i forskningsprocessen er faser, som hensigtsmæssigt kan opdeles. Og at man kan skelne og derved blive klarere på hvilke etiske fordringer, der kan guide hvilke faser og hvilke beslutninger. Fx beslutninger om dataproduktion, og beslut-

ninger om analyse. Men temporalitet henviser også til, at en faseopdeling kan kollapse eller bryde sammen eller bare være anderledes og mere end lineær tid. I det følgende vil vi argumentere for, at opmærksomhed på multiple temporaliteter med fordel kunne tænkes sammen med, hvad vi vil kalde for etableringen af etiske fordringer. Vores forslag lyder altså, at ligesom vi formulerer kundskabsambitioner og analysestrategier, så kunne vi med fordel formulere overordnede *etiske fordringer*, og *etiske strategier* der kan omsætte sådanne fordringer til flere dele af forskningsprocessen.

Etisk tilblivelse

Hvis vi videre – og stadig med Deleuze i hånden – skelner mellem moral og etik, hvor moral forstås som en måde at dømme liv på, og etik som en måde at bedømme, hvad vi gør med de måder, hvorpå vi eksisterer i verden (Marks 2005: 85), så bliver etik interessant derved, at det har med tilblivelse – og i det her tilfælde også forskertilblivelse og potentialiteten heri – at gøre. Potentialitet forstår vi som det endnu ikke; det, som kunne gå hen at blive (Juelskjær et al 2011). Det der er i sin vorden, men ikke har foldet sig ud. At vi endnu ikke ved præcis, hvad der sker, indebærer imidlertid ikke, at vi kan undlade at handle. Vi må handle, men ud fra et kompliceret afsæt. Det handler om, at vi endnu ikke ved, hvad vi kan/vil/skal blive til; hvad vores forskning kan/vil/skal blive til. Tilblivelsesaspektet i forhold til etik gør det interessant og udfordrende på langt flere måder. Tilblivelsesaspektet forstår vi som påpegningen af, at viden skabes, og at forskeren skabes i færd med sin videnskabelse. En sådan opmærksomhed på tilblivelse har betydning for hvilke dele af det etiske, vi interesserer os for. For bliver etik til et spørgsmål om også (forsker)tilblivelse, så bliver det til et spørgsmål om, at entydige imperativer (som de der nævnes i forskellige etiske retningslinjer) – for eksempel et imperativ om at informanter ikke må lide overlast – sjældent er tilstrækkelige til

at guide alle dele af forskningsprocessen. Ethiske retningslinjer er værdifulde, men sjældent tilstrækkeligt til at foregribe det endnu-ikke, som forskning også er. Forskningsprocesser styres af forskningsspørgsmål og kundskabsambitioner. For eksempel: Ønsker vi ny indsigt i brugerperspektiver på recoveryorienteringen i socialpsykiatrien? Eller ønsker vi indsigt i børns bevægelser mellem familie og institution, eller leder vi efter indsigt i effekter af globalisering af uddannelse? De forskellige kundskabsambitioner sætter scenen forskelligt, og styrer hvad vi leder efter og interesserer os for. Ligesom det sætter præmissen for de etiske udfordringer, vi kan møde, forskelligt. Formulerede vi ikke kun forskningsspørgsmål, men også etiske fordringer, så kunne vi måske både agere tydeligt i de forskellige dele af forskningsprocessen, og måske også give hinanden indsigt i, hvilke etiske udfordringer vi møder igennem forskningsprocessen. Foregribelse af den forskningsproces, der endnu ikke har fundet sted, er en vanskelig øvelse, men ikke desto mindre netop det vi giver os i kast med – især – i empirisk funderede forskningsprojekter.

En optagethed af forskertilblivelse som foregribelse af det endnu-ikke er nødvendigt al den stund, at de etiske udfordringer, vi møder i empirisk human og social-videnskab, ikke kun vedrører spørgsmålet 'hvad bør jeg gøre?', men ofte aktualiseres og bliver særligt synlige og påtrængende netop ved spørgsmålet 'hvad gør jeg her?'. Vores pointe, er at 'hvad bør jeg gøre' er forbundet med 'hvad kan jeg vide' og 'hvad ønsker jeg at foregribe'. Og at etik, kundskabsambition og forskningspraksis er nært forbundet.

Vi foreslår, at det med Deleuze bliver muligt – også konkret – at tænke etik som foregribelse af det endnu-ikke. Med det mener vi, at etik tager afsæt i at verden, så at sige, lever, og at empirisk forskning bevæger sig. Skulle et sådant overordnet filosofisk princip omsættes til forskningspraksis kunne man tage afsæt

i John Marks gengivelse af Deleuzes filosofi, når han siger at "Ethics involves a creative commitment to maximising connections, and of maximising the powers that will expand the possibilities of life" (Marks 2005: 85). Forstår man maksimering af forbindelser, og maksimering af de kræfter, der kan udvide livsmuligheder som en overordnet etisk fælles fordring for samfundsvidenskabelig empirisk forskning, kunne en sådan formulering tentativt gøre det ud for et sted, hvorfra konkrete etiske fordringer relateret til forskellige forskningsprojekter kunne formuleres. Formuleres konkrete etiske fordringer i udspændtheden mellem en sådan overordnet fordring, de konkrete empiriske forskningsprocesser og de hertil knyttede kundskabsambitioner, kunne de måske finde deres form på måder, som kan hjælpe med at besvare spørgsmålet om, 'hvad gør jeg her', 'hvad kan jeg vide' og 'hvad ønsker jeg at foregribe'. Og altså foregribe den forskningsproces, der endnu-ikke har fundet sted. Et imperativ om udvidelse af forbindelser og maksimering af livsmuligheder kan anvise mulige retninger. Men vi har i tillæg behov for yderligere retningsanvisninger, når vi står i de konkrete situationer og skal tage stilling til, hvordan vi handler og vælger. Hvad er det fx jeg svarer, når jeg har lovet anonymitet, og andre i feltet spørger til tentative fund? Hvad stiller jeg op, når det hverdagsliv jeg spurgte nysgerrigt til, viser sig at indeholde beretninger om vold og kriminalitet, som jeg måske (måske ikke) bør handle på? Hvordan griber jeg ind, eller undlader at gribe ind, i sociale konflikter jeg overværer og involveres i? Hvad gør jeg, når jeg må indse, at jeg kommer til at afvise bestemte udsagn eller beretninger som relevante, fordi jeg ikke forstår dem eller tager afstand fra dem? – også selvom jeg har en forestilling om, at jeg netop *ikke* gør sådan.

Vi foreslår tre ting: For det første at operere med etiske fordringer i forskningsprojekter, som altid må tænkes på ny, for hvert nyt forskningsprojekt. For det andet at skelne mellem

forskellige faser i forskningsprocessen, som med fordel kan have gavn af forskellige og præcise fordringer. Og for det tredje at vedkende os temporalitetens multiple dimensioner, således at en faseopdeling suppleres med opmærksomhed rettet mod også den erfarede ikke-lineære 'tykke tid', der ofte opleves som mere rodet og usammenhængende end faseopdelingen lader ane.

Et omsætningsapparat

Hvordan så omsætte 'maksimering af forbindelser' til faseopdelte etiske fordringer? En måde at skabe sådanne 'omsætningsmuligheder' kunne være at have et omsætningsapparat: Modalverberne '*burde, kunne, måtte, skulle, turde og ville*' kan forsøgsvist hjælpe os videre. Det, der er særligt ved modalverberne, er, at de ikke selv udtrykker handling, men angiver forudsætninger for hovedverbets handling. Modalverberne forbindes med infinitiver af andre verber: maksimér livsmuligheder eller maksimér forbindelser. Bør jeg? Kan jeg? Vil jeg? Tør jeg? Modalverberne kunne fungere som redskaber til formulering af konkrete etiske fordringer og ikke udgøre formuleringen i sig selv. De kunne fungere som refleksionsredskaber til omsætning fra dette overordnede imperativ om maksimering af forbindelser og livsmuligheder til konkrete fordringer. Når en etisk fordring omsættes, kan modalverberne måske hjælpe, fx i et konkret forskningsprojekt om unge med livstruende sygdom. "Bør jeg maksimere de kræfter? Kan jeg maksimere de kræfter? Tør jeg maksimere de kræfter?" Svarene vil forhåbentlig være nogle andre end de svar, der viser sig i et forskningsprojekt om marginalisering blandt unge på erhvervsuddannelser, eller i et andet projekt om børn med diagnoser. Husker vi at spørge, og har vi et omsætningsapparat at spørge med, bliver det måske muligt pointeret at opstille etiske fordringer til konkrete projekter og etiske strategier for de forskellige faser af projekterne. Modalverberne som 'omsætningsapparat'

vedkender sig således tilblivelsesaspektet, en lineær faseopdeling og en 'tyk tid'. Og kunne guide omsætningen til såvel fordringer som strategier. Pointen i denne sammenhæng er, at en omsætning af en overordnet fordring 'maksimering af forbindelser' ved hjælp af modalverber kunne være en vej, der kunne producere mere præcise etiske fordringer og etiske strategier til hver fase af de forskellige forskningsprocesser. I kvalitative forskningsprojekter arbejder vi med formulering af kundskabsambitioner og analysestrategier. Vi foreslår, at vi med fordel også kunne formulere både etiske fordringer og etiske strategier. Etiske strategier forstår vi som det næste led, der bringer os videre fra overordnet imperativ og etiske fordringer. Etiske strategier kunne være de retningsanvisninger, som endnu mere konkret omsætter fordringer til etisk forskningspraksis.

Vi opfordrer altså til at spidsformulere egne etiske fordringer og strategier, for hvert nyt forskningsprojekt og for hver fase af projektet. Sådanne fordringer og strategier kan hjælpe med at synliggøre, hvordan ikke bare studier af de særligt sårbare, eller de særligt andetgjorte, eller de særligt marginaliserede er et etisk anliggende. De kan i tillæg synliggøre, hvordan etik er en foranderlig størrelse. Vi må antage, at studier af børns mediebrug må konstituere etiske udfordringer på andre måder end studier af køn i academia i Kina, og på andre måder end studier af transnational adoption, også selvom der vil være lighedspunkter, og selvom vi refererer til hinanden og henholder os til de samme etiske retningslinier. Etiske fordringer på felter, som er politiseret – eller netop ikke er det – formes også af, hvilke dagsordener hvert felt måtte have, og af hvordan disse diskursiveres og intensiveres forskelligt. På den måde kunne vi udpege, hvordan vi kan bevæge os etisk forsvarligt, ikke bare i en lineær faseopdelte forskningsproces, men også i en 'tyk tid', der består af både accelerationer, slow motion, og forviklinger af klare faseopdelte

projekter. Kan vi have begge temporaliteter i spil, kan vi måske lettere bevæge os, og måske også lettere blive klogere på, hvordan vi gør det forskelligt og altså også dele indsigter fra forskellige forskningsarenaer med hinanden.

Dette nummer

Det er en tværfaglig forfatterkreds der bidrager til dette nummer temanummer, hvor læseren vil møde en vifte af perspektiver – sundhedsvidenskabelige, pædagogiske, psykologiske, litterære. Artiklerne præsenterer forskellige perspektiver på etiske udfordringer og dilemmaer gennem forskningsprocessen – fra design og informeret samtykke til formidling af forskningens resultater. Flere af artiklerne samler sig om de problematikker, der rejser sig når noget eller nogen forstås som særligt sårbar.

Kim Rasmussen tager i artiklen “Børns deltagelse og børneforskerens etiske dilemmaer” afsæt i erfaringer fra et aktionsforskningsprojekt, hvor børn med mentale handicap blev inviteret til at fotografere. Artiklen behandler en række af de etiske dilemmaer, man som børneforsker kan møde, når man inviterer børn til at deltage og tage billeder af deres hverdagsliv. Artiklen diskuterer tre spørgsmål: Hvad betyder deltagelse og hvilke etiske dilemmaer rejser børns deltagelse? Er der særlige etiske problemer og dilemmaer forbundet med at forske med “særlige” børn? Kræver studier, der benytter sig af visuelle metoder, en særlig forskningsetik? Artiklen konkluderer blandt andet, at børneforskeren må tackle etiske dilemmaer situeret og hen ad vejen, og at inddragelse af “særlige” børn i forskning ikke medfører en ‘særlig etik’. Retten til deltagelse og retten til omsorg og beskyttelse må gælde for alle børn.

I artiklen “Etik som praktisk viden i kontekst – eksempler fra interviews om mobning – og om fængselsliv” diskuterer Charlotte Mathiassen etiske overvejelser og dilemmaer i forbindelse med dybdegående, kvalitative interviews omkring særligt følsomme emner.

Artiklen trækker på forskning om voksne menneskers erindrede erfaringer med at blive udsat for mobning i deres skoletid og kvinders afsoningsforhold i danske fængsler. Artiklen diskuterer etik som praktisk viden, phronesis, og viser hvordan forskeren må udvikle en etisk praksis i spændingsfeltet mellem på den ene side at tage vare på interviewpersonen på en måde, så denne ikke udsættes for unødige kvaler og på den anden side uden at ende i paternalisme, hvor muligheder i deltagerens agens ikke anerkendes i tilstrækkeligt omfang. I artiklen argumenteres for at etik ikke kan overstås med overholdelse af præfabrikerede retningslinjer og procedurer, men i høj grad er en kontekstuel praktisk viden, der udvikles i fællesskab med andre, forhandles undervejs i et interview og trækker på etik, der eksisterer og virker i en given kultur.

Line Lerche Mørck, Heidi Birk Carlsen, Anja Grøndahl, Connie Cramer Jensen og Irene Nørgaard Lerche inviterer i “Etik i kollektivt biografi-arbejde med mødre til ‘børn i vanskeligheder’” læseren med i deres overvejelser over etiske dilemmaer forbundet med at bedrive forskning, der tager afsæt i egne erindringer og livserfaringer. Forfatterne er mødre til ‘børn i vanskeligheder’ og har i deres kollektive forskningsarbejde taget afsæt i spørgsmålet om: Hvad gør diagnoser ved “os” – ved børn, familier og professionelle? Artiklen udfordrer forståelser af etik som universelle standarder og giver et bud på, hvordan man kan forstå etik ud fra social praksis teori, og hvordan man kan arbejde med at overskride etiske dilemmaer i kollektivt biografi-arbejde. I artiklen peges blandt andet på muligheder for overskridelse gennem etiske konfrontationer, hvorved gensidigt ansvar og respekt for hinanden påkaldes. Forfatterne peger på, hvordan arbejdet med etik også handler om at producere nye forståelser, der kan få betydning for andre børn – og deres familier.

Artiklen “‘En anden slags bog’ – repræsentationsformer og etiske udfordringer i

involverende forskning” af Trine Wulf-Andersen behandler etiske og epistemologiske dimensioner af et forskningsprojekt med unge i udsatte positioner. Forskeren og de unge har arbejdet på at skabe en involverende forskningsproces og formidling, der bestræber sig på at repræsentere – i betydningen både synliggøre og konstituere – deltagerne som subjekter i forskningen, såvel som objekter for den, på måder som ikke ‘splitter’ de unges livshistorier ad i akademiske analyser. Artiklen fokuserer på *poetiske repræsentationer* som et centralt greb i forhold til at skabe dialog med deltagerne i fortolkningsarbejdet og at repræsentere deltagerens perspektiver i forskningsformidlingen.

I artiklen “Hvad der gør noget og hvilken etik det implicerer – om uregerlighed, risikovillighed og langsommelighed” diskuterer Katia Dupret Søndergaard og Jo Krøjer forskningsetiske implikationer af princippet om generaliseret symmetri indenfor ANT/STS. Diskussionen omfatter spørgsmålet om hvilke etiske fordringer, der aktualiseres, når non-humane aktører inddrages i humanistisk og samfundsvidenskabelig forskning. Forfatterne argumenterer for, at hverken forsker eller felt har almagt til at definere etiske fordringer, men at etik opstår i interaktionen mellem det undersøgte netværk og forskerens netværk og pen. Denne identificering af en ny-materialistisk forskningsetik involverer en ny metodologi som i artiklen beskrives som heterogen opmærksomhed. Artiklen udfolder denne metodologi gennem en konceptualisering af risikovillighed og langsommelighed som et bud på etiske forskningsmåder.

Marianne Stidsen inviterer læseren med ind i skønlitteraturens univers og etik. I artiklen “Litteraturens viden om etik – generativitet, gensidighed og etisk sans hos Kirsten Hamann og Christina Hesselholdt” tager forfatteren afsæt i, at skønlitteraturen har en privilegeret adgang til det enkeltmenneskelige og det indremenneskelige – og derfor kan være

med til at fortælle noget om den subjektive side af det etiske spørgsmål. Det benævnes ‘den etiske sans’. Pointen illustreres gennem en nærlæsning af to danske romaner fra samtiden, der viser etikens særlige psykologisk-eksistentielle udfordringer i det senmoderne samfund. I artiklen argumenteres for, at litteraturens måske vigtigste bidrag til etikdiskussionen ligger i opmærksomheden på det etiske spørgsmåls kompleksitet.

Som afrunding på temaet om etik har vi inviteret Klaus Høyer, Anja Marie Bornø Jensen og Sebastian Mohr til at delagtiggøre Nordiske Udkasts læsere i deres overvejelser over, hvilke etiske spørgsmål de står overfor ved påbegyndelsen af et nyt forskningsprojekt “Body and Person: Governing Exchange in 21st Century Biomedicine”. Det er der kommet et interessant essay ud af. I “På rejse ud i etikens farlige vådområder” reflekterer forfatterne over etiske dilemmaer, man står overfor, når man som forsker vil undersøge udvekslingen og brugen af døde kroppe, af sædceller, og af hjerte-, hjerne- og øjendele til brug for medicinsk undervisning, forskning og behandling. Forskergruppen skal udforske de politikker, der regulerer udvekslingerne, deres oversættelse til praksis, implikationerne af udvekslingen for de involverede parter, og sammenholde de konkrete aktørers interesser og bekymringer med lovgivningens rammer og intentioner. Projektet omhandler således, hvad der er ømtåleligt, svært og måske kompromitterende for mennesker, der står i intense situationer med betydning for liv og død. I essayet peger forfatterne på, hvordan forholdet mellem etik og metode må gentænkes, når det etiske spørgsmål skriver sig ind i selve erkendelseinteressen.

Vi håber, at vi med dette temanummer er lykkedes med at pege nye etiske dilemmaer ud og at pege på, hvor der kan ledes efter inspiration til nytænkning af håndtering af etiske udfordringer. Og vi håber, at temanummeret kan stimulere samtalerne om, hvad etik også

bør være, og også bør vedrøre. For emnet er langt fra udtømt.

I tillæg til artiklerne om etik bringer dette nummer også to ph.d. afhandlingsforsvar. Der er en, efterhånden årelang, tradition i Nordiske Udkast for at udgive forsvartaler med en mindre redigering. Pointen med dette understreges med artiklerne af Helle Bjerg og Lene Myong, der hver især præsenterer interessant og banebrydende forskning på en tilgængelig og formidlet måde. Helle Bjergs artikel "Skolen virker! Tre analytiske optikker på skoling af lyst i et historisk perspektiv" præsenterer perspektiver fra en ph.d. afhandling om elevsubjektivering i tre elevgenerationer fra 1950-2000. Det gennemgående fokus er, hvordan skolen virker gennem 'skoling af lyst' i levet skoleliv. Med udgangspunkt i kvalitative analyser af tre elevgenerationers skoleerindringer udfolder artiklen tre optikker: *skolen som erindringsrum*, *skolen som ideologisk rum* og *skolen som affektivt rum*. Artiklen bidrager til udvikling af teoretiske begrebsliggørelser og empiriske analysestrategier, der sigter på at integrere analyser af følelser og fantasier, fornemmelser og følsomheder i forståelsen af, hvordan skolen virker på og gennem eleverne. "Raciale stilheder. Om menneskelig tilblivelse

i en kontekst af transnational adoption" bygger på Lene Myongs Ph.d. afhandling om transnational adoption og racialiseret tilblivelse. Afhandlingen er baseret på analyser af interview med 35 voksne koreansk adopterede og bygger på feministisk, queer og postkoloniale teoridannelser samt en tradition for kritisk adoptionsforskning. Artiklen viser, hvorledes slægtskab og forbundethed i adoptivfamilien hviler på en betoning af (dansk) etnicitet og nedtoning af racial forskellighed. De raciale stilheder, som konfigureres omkring emner som race og racisme, anskues i lyset af dominerende idealer om farveblindhed. Analyserne fremløfter en spænding mellem racialisering som erfaret livsvilkår og en kulturel benægtelse af selvsamme racialisering.

God læselyst!

Litteratur

- Deleuze, G. (1994/1968). *Difference and Repetition*. London/New York: Continuum.
- Juelskjær, M., H. Knudsen, J. Pors, J. Grønbæk og D. Staunæs (red) (2011). *Ledelse af uddannelse. At lede efter det potentielle*. Frederiksberg: Samfundslitteratur
- Marks, J. (2005). Ethics. In Parr, A. (Ed.) *The Deleuze Dictionary*, Edinburgh University Press.